

4. Маркузе Г. Одномерный человек: Исследование идеологии Развитого Индустриального Общества / Г. Маркузе. – Киев: REFL-book, 1994. – С. 149.
5. Зотов А. Вказана праця / А. Зотов. – М. : Высш. шк., 2005. – С. 112-116.
6. Михайлов И. Вказана праця / И. Михайлов. – М. - С. 178.
7. Маркузе Г. Одномерный человек: Исследование идеологии Развитого Индустриального Общества / Г. Маркузе. – Киев: REFL-book, 1994. – С. 158.

*Зайченко Лілія Михайлівна,
старший викладач кафедри політичних наук
НПУ імені М.П. Драгоманова*

УДК 35.08+321.6.001.32+323.15

РОЗВИТОК ЗАХІДНИХ ПОЛІТИКО-ТЕХНОКРАТИЧНИХ КОНЦЕПЦІЙ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена аналізу головних цінностей технократії, проблеми раціонального соціального управління в цілому та державного управління, зокрема, особливості функціонування технократичних політичних еліт.

Ключові слова: *Технократизм, технократія, індустріальне та постіндустріальне суспільство, влада, політичне та державне управління, політична еліта.*

Статья посвящена анализу основных ценностей технократии, проблемы рационального социального управления в целом и государственного управления, в частности, особенностям функционирования технократических политических элит.

Ключевые слова: *Технократизм, технократия, индустриальное и постиндустриальное общество, власть, политическое и государственное управление, политическая элита.*

Article is dedicated to an analysis of the main values of technocracy, problems of rational social management in general and the state administration specifically, peculiarities of functioning of technocratic political elites.

Key words: *Tehnocratism, technocracy, industrial and postindustrial society, power, political and public administration, the political elite.*

Як наслідок науково-технічного прогресу та широкомасштабного використання сучасної техніки і новітніх технологій спостерігаємо якісні зрушення у всіх сферах людської життєдіяльності. Розвиток техніки та технології мають значний вплив на формування образу сучасного світу взагалі та політичної парадигми, зокрема. Саме тому актуальності набувають проблеми осмислення впливу науки, техніки та технології на формування суспільно-політичної реальності. Ці питання найбільш рельєфно розглядаються у рамках методології технократичного детермінізму, що в свою чергу призводить до переосмислення ролі технократії у політичному житті суспільства.

Метою даної статті є виявлення характерних особливостей технократичної концепції в залежності від перебігу політичних та соціально-економічних процесів другої половини ХХ століття та через аналіз конкретних постулатів окремих дослідників.

Висвітленням основних цінностей та орієнтацій доктрини технократизму з кінця 60-х років ХХ ст. займаються, здебільшого, американські дослідники, зокрема, Дж. Гелбрейт, Е. Тоффлер. В радянській літературі технократизм розглядався в основному з критичних позицій, як концепція ворога марксизму. Так в роботі В.Г. Графського підкреслюється, що взаємозв'язок держави і технократії обумовлений процесами, пов'язаними з успіхами науково-технічної революції і зростанням технократичної адміністрації в промисловості і державному апараті. Е.В. Деменчонок відслідковував особливості технократичної ідеології в розвинених країнах (насамперед у США) і зазначав, що ці ідеї слугують теоретичним підґрунтям посилення влади монополістичного капіталу [7]. Отже, у роботах радянських вчених ще не були у повній мірі розкриті витоки та сутність технократичних концепцій. Не мали системного характеру дослідження технократизму і

в пострадянській російській літературі, аналізу піддавались лише окремі його аспекти. Так, парадигми техніцизму в цивілізаційному процесі досліджувалися Л.В. Сурковою [15, с.30-64].

У вітчизняній політичній науці дослідженням технократизму у різний період займалися такі вчені, як В.П.Бех та І.В.Малик [3], В.Г.Попов [12], що виявляли різні аспекти взаємозв'язку між людиною, суспільством, технікою.

В сучасній науковій літературі не існує єдиного підходу до визначення поняття «технократія». Остання розглядається, як правило, в потрібному значенні, – теоретичної концепції влади, що має своїм підґрунтям суто науково-технічне знання; моделі державно-політичного устрою суспільства; соціального прошарку носіїв науково-технічного знання, які виконують управлінські, адміністративні та розпорядчі функції в політико-правових формаціях [8, с.106].

Як бачимо, центральною у зазначених підходах є ідея про можливість ефективного функціонування соціально-політичної організації, що заснована на науковому знанні і управляється носіями такого знання. Ця ідея не нова, вона має досить давню традицію в філософсько-політичній літературі. Так, німецький соціолог Р.Маурер зазначав, що певні сутнісні характеристики технократизму як “техніки політичного панування” сформулював ще давньогрецький мислитель Платон у трактатах “Держава” та “Політик” [5, с.36]. Він обґрунтовував ідею суспільства, що керується носіями знання – філософами, -- оскільки лише їм доступне пізнання та розуміння загального блага та шляхів його досягнення. Також першопочатки технократичної концепції управління можна знайти у роботах Ф.Бекона, де технічний і науковий прогрес висвітлюються в якості фактора, який сприяє розповсюдженню влади людини над природою та власною долею в суспільстві [12, с.74]. А. де Сен-Сімон пов'язував подальший соціальний прогрес з діяльністю промисловців і вчених, прихід яких до важелів політичної влади вважав закономірним наслідком суспільного розвитку [5, с.40].

Проте для формування технократизму як типу суспільної свідомості необхідним було виникнення багаточисельного прошарку науково-технічних спеціалістів. В більш-менш масовидному порядку це стало можливим лише у внаслідок здійснення в ряді країн Європи промислових революцій, коли почалось масове застосування машин у виробництві, а потім і в інших сферах та галузях життя. Отже, виникнення і становлення технократизму як вчення, що претендує на універсальність доктрини загальносоціологічного значення, відбувається на початку ХХ ст., коли ідея технократії здобуває необхідну соціальну базу [7, с.9].

Справжнього розквіту концепція технократизму зазнає лише в першій третині ХХ ст., коли – “у масовому порядку” - стали “технізуватися” економічне життя та спосіб суспільного мислення у більшості так званих «цивілізованих країн» світу, набули динамізації суміжні наукові школи, вчення, напрями (“тейлоризм», «тектологія», “фордизм”, “культуррегентство” та ін.). За таких умов, зважаючи на широкі масштаби технізації, для означення характеристик індустріальної цивілізації, до наукового обігу Ж.-П. Кантенном було введено термін “технокультура”, основними компонентами якої є наявність яскраво вираженого шару інновацій, які постійно видозмінюють культурні традиції; ідея перетворення світу й підкорення людиною природи; розуміння природи як упорядкованої системи; націленість на зміни на основі науково-технічного прогресу; трактування влади взагалі як способу панування людини над природними і соціальними обставинами [9, с.232-233].

Таким чином, в ході індустріалізації на зміну промисловців А. де Сен-Сімона з чіткою гуманітарною орієнтацією прийшли технічні спеціалісти Т.Веблена, які – в силу своєї природничо-технічної освіти є об'єктивними носіями переважно технолого-технічної раціональності. Оскільки сучасне суспільство не може існувати без індустрії, а остання не працює без технічних спеціалістів, то варто їм поставити державу під загрозу загального саботажу, як відбудеться «оксамитова революція», – відмова бізнесу від патронату державної влади і передача її раді технічних спеціалістів . Так Т.Веблен “повернув” концепцію технократизму у “лоно політики”, оскільки вона містила в собі заявку на політичну владу у вигляді технологізації політики, причому не стільки претензію конкретних інженерів і техніків, скільки претензію технічної раціональності, носіями якої вони виступають. Саме вона покликана замінити політику приватних інтересів на наукове адміністрування, на технологічний процес прийняття рішень з

чіткою організацією всіх структур та з дотриманням суворих наукових процедур (експертиз) [18, с. 67-68]. Відмова від радикалізму Т. Веблена спостерігається у працях Д. Бернхейма який у 1942 році в книзі "Революція менеджерів" писав про те, що технократія в особі менеджерів стала політичною реальністю в окремих країнах. Світ, на думку автора, знаходиться на стадії "технологічної революції". В результаті якої і капіталізм, і соціалізм зміняться "суспільством управлінців"[16, с.158].

На середину ХХ століття феномен технократизму сформувався у вигляді напрямку політичної думки, у контекстах якого стверджується, що багатогранне суспільно-політичне життя цілком можливо регулювати за допомогою науково-технічного та машинно-технологічного раціоналізму. В контексті політичного управління можна виокремити наступні складові технократичної концепції – техніцизм, механіцизм та технологізм. Так, техніцизм являє собою сукупність засобів, навичок та прийомів полегшеного здійснення певної трудової операції, налагодження діяльності в якійсь сфері чи галузі життя. Для техніцизму характерно прагнення будь-які проблеми (світоглядні, моральні, політичні, та ін.) розв'язувати за зразком алгоритмів технічного знання. Інша складова технократизму – механіцизм – як світоглядний принцип виник ще в епоху великих наукових і географічних відкриттів та ранніх буржуазних революцій. Проте три його постулати і досі залишаються актуальними. А саме, прагнення до спрощеного пояснення розвитку суспільства взагалі і, зокрема, його політичної сфери законами руху механічної форми матерії; часта абсолютизація, а то й ототожнення законів земної і небесної механіки та наукових законів розвитку людських спільнот – політичних, економічних, культурних тощо; зведення складних та якісно різних форм руху неживої, механічної матерії до форм руху соціально-політичних сутностей – державно-управлінських організацій, політичних партій, електоральних кампаній тощо.

Технологізм як складова технократизму у сфері політичного управління свого оформлення набуває саме у 50-60 роках ХХ століття і розглядається як можливість покращення, вдосконалення урядовуючих справ за допомогою нових (або ж оновлених, актуалізованих) методів і засобів науки, техніки та раціонального застосування сил, якими досконало володіють "інженери" (Т.Веблен) та менеджери-управлінці (Дж.Бернхейм). Найбільш типовим представником технократичних ідей означеного періоду можна вважати американського дослідника Д. Гелбрейта. критично оцінював своїх попередників, стверджуючи, що справжніми носіями ідеї технократизму є не інженери або менеджери, а техноструктура - ієрархічна структура, що об'єднує людей, що володіють спеціальними знаннями, здібностями та досвідом групового прийняття рішення. Техноструктура – це "сукупність людей, яка володіє різноманітними технічними знаннями, досвідом і здібностями, у яких переважають знання сучасних промислових технологій і планування. Вона охоплює численне коло осіб – від керівників сучасного промислового підприємства майже до основної маси робочої сили і містить у собі тих, хто має необхідні здібності і знання" [6, с.110]. Як нова управлінська еліта технократія бере гору над традиційною фінансовою олігархією. Перехід влади від одного класу до іншого він зв'язував зі зміною співвідношення основних факторів виробництва, таких, як земля, капітал, праця, знання. Аналізуючи наслідки НТР, Д. Гелбрейт зробив висновок: "Досвід минулого дає підстави припускати, що джерело влади в промисловому підприємстві переміститься ще раз – цього разу від капіталу до організованих знань. І можна припускати, що це знайде відображення в перерозподілі влади в суспільстві" [2, с. 113].

Контроль "техноструктури" над прийняттям рішень у виробничій сфері сприяв появі ідеї про перенесення даної моделі відносин у сферу політичну, тобто про політичне домінування технократії. Практика показала, що політична роль представників виробничої технократії обмежена суворими рамками, оскільки вони не відокремлюють себе від організації, яка визначає їх буття. Небажання виробничої технократії боротися за пряму політичну владу аж ніяк не означає відсутності у неї політичних інтересів. Просто реалізація їх досягається своєрідними методами. Як зазначає Д. Гелбрейт, в будь-якій сфері діяльності перед державою стоять такі завдання, з якими техноструктура може солідаризуватися. У розвиненому індустріальному суспільстві відносини

настільки ускладнилися, що не існує готових політичних рішень, а існує процес прийняття рішень, в якому зайнято багато людей впродовж досить тривалого часу [3, с. 114].

Будь-яка політична чи соціальна акція потребує нині у технічних знаннях, абсолютно необхідних для вирішення проблем, що виходять за межі інтуїції чистих політиків і вимагають специфічних знань компетентних фахівців. А з тих пір, як держава стала втручатися в усі сфери життя, потреба в експертів різко зросла. Гіперболізація раціональності та ефективності управління у великих корпораціях “наштовхує” на думку про необхідний та неминучий поділ суспільства на керівників (управлінців) та керованих. Необхідність перетворення “правління народу” на “правління експертів” (або демократії на експертократію) виводиться із положення про некомпетентність та непоінформованість мас у сфері прийняття політичних рішень. “Багато рішень не можуть прийматись індивідами, які беруть участь у їх виробленні на нижньому рівні організаційної структури, -- зазначають американські дослідники Т.Драбек та Дж.Хаас. – Вони не володіють інформацією, яка необхідна для з'ясування наслідків, що можуть мати місце в різних секторах організації в цілому” [17, с.15]. Таким чином, реалізація подібних технократичних моделей розробки, прийняття політичних рішень управління суспільними справами у політичній практиці може призвести, по-перше, до політичного відчуження мас та, по-друге, зростання ролі спеціальних, особливо наукових знань у процесі вироблення та прийняття політичних рішень.

Отже, можна зробити висновок, що технократична концепція стосовно осмислення моделей політичного управління в 70-х роках ХХ століття окрім засад технологізму доповнюється також ідеями сцієнтизму. Останній поєднується з технократизмом в його прагненні вирішувати політичні та соціального-економічні суперечності, які виникають у суспільстві на основі наукових методів управління.

Американський вчений Д. Белл у роботі “Майбутнє постіндустріальне суспільство. Досвід соціального прогнозування” (1973 р.) наголошує на прямій залежності, яка існує між наукою, технікою та особливостями побудови і функціонування прийдешнього “нового” постіндустріального суспільства. В такому суспільстві визначальна роль належить в кінцевому підсумку різним видам наукового знання, які необхідні для впровадження широких технологічних інновацій в різних сферах суспільної життєдіяльності, а тому головним інструментом прийняття рішень є інтелектуальні технології [1, с. 265-257].

Відповідно висування технократії виступає закономірним результатом переходу до постіндустріального суспільства. У цьому зв'язку першорядне значення набувають три з п'яти основних характеристик означеного суспільства, сформовані Д. Беллом:

- центральне місце теоретичного знання як джерела нововведень і формулювання політики,
- домінування в професійній структурі фахівців і “технічного класу”,
- прийняття рішень на основі нової “інтелектуальної технології” [8, с.110].

Наука, таким чином, перетворюється, на думку дослідника, на головний елемент, основу суспільного прогресу, а кодифіковане теоретичне знання стає підґрунтям для процесів реалізації влади та управління в будь-якій сфері суспільно-політичного життя. Раціональне регулювання за допомогою інтелектуальних технологій спочатку стає також невід'ємним елементом урядової політики. Результатом зазначених змін стає “зрушення влади” на користь носіїв спеціальних знань, що спричиняє прогнозовані зміни в правлячій еліті. Саме в політичні процеси, за твердженням Д.Белла, науково-технічні фахівці залучені як ніколи раніше. Члени “нової технократичної еліти” з їх інтелектуальними технологіями (системний аналіз, лінійне програмування тощо) стали тепер “невід'ємним елементом формулювання та аналізу при прийнятті рішень” [3, с.119].

В ролі “експертів”, відповідальних за формування та реалізацію державних програм, на думку представників технократичних концепцій даного періоду, повинні виступати не вузькопрофільні спеціалісти, а особи, підготовлені як соціальні дослідники, що мають тривалий досвід у справах державного управління, викладацької або дослідницької діяльності. Окреслюються також основні сфери потенційного “втручання” та скеровуючого впливу експертів-технократів, зокрема, французький політолог Ж.Мейно серед таких виділяє: планування національної економіки, оборони, наукової політики, участь у виробленні рішень на різних рівнях

державного управління тощо [5, с.179]. В останній чверті ХХ століття з'являються наукові праці, де міститься критика не тільки техніки та її впливу на суспільні процеси, але і критика теорії і практики технократії. Справа в тому, що кризові ситуації в економіці, політиці, культурі не підтвердили оптимістичні технократичних прогнозів.

Так, Г.Маркузе у роботі «Одномірна людина» відзначав, що технологія забезпечує широку «раціоналізацію несвободи людини і демонструє» технічну «неможливість автономії, неможливість визначати своє життя самому». Технологічна раціональність швидше захищає, ніж заперечує «легітимність панування, і інструменталістській обрій розуму відкриває шлях раціонально обгрунтованому тоталітарному суспільству, звільняюча сила технології - обертається на кайдани звільнення, на інструменталізацію людини» [10, с.202, 209]. На антигуманістичному характері технократичних моделей наголошували також Т.Адорно, К. Хоркхаймер, Ю. Хабермас та ін. [14]. Черговий етап у розвитку концепцій технократизму (кінець ХХ - початок ХХІ століття) був пов'язаний з усвідомленням глобального технологічного ризику, в якому опинилося людство. Настав усвідомлення амбівалентності технічних інновацій і непередбачуваності широкого застосування техніки. Американський соціолог І. Тевісс стверджує, що якщо технократи «вважають, що суспільство може бути змінено лише за допомогою використання техніки, то вони ігнорують соціальні та політичні реальності» [4, с.30].

З цих позицій почався перегляд основних технократичних концепцій з урахуванням тих колосальних змін, які комп'ютерні технології привнесли в суспільство. На зміну інженерам, менеджерам, техноструктурі прийшло нове бачення основного носія технократичних ідей - елітарного технократа, «архітектора» великих комп'ютерних систем, і з цих позицій був здійснений перегляд технократичних позицій. До числа тих, хто критикував традиційні технократичні уявлення, з позицій нових соціально-політичних і технічних реалій можна віднести Е.Тоффлера.

Е.Тоффлер у своїх роботах попереджає про нові небезпеки, соціальні конфлікти і глобальні проблеми, з якими людство зіштовхнеться на рубежі двох століть. Мова йде не про соціальну революцію, спрямовану в основному на зміну політичного режиму, а про технологічні зміни, що визрівають повільно, еволюційно. Однак згодом вони народжують глибинні потрясіння. Чим швидше людство усвідомить потребу в переході до нової хвилі, тим менше буде небезпека насильства, диктату й інших лих. На думку Е. Тоффлера, розвиток науки і техніки здійснюється ривками, за його термінологією, - хвилями [2, с.27].

Тоффлер, не розділяючи міфу про людину-гвинтик усередині величезної організаційної машини, говорить про прийдешнє саморуйнування бюрократії. Вона ефективна в рутинних процесах, а сучасний світ швидко міняється. Кількість корпоративних угод росте, реструктуризація організацій стає постійним процесом. Ієрархія «верх-низ» не спрацьовує в умовах, коли рутинна робота стає полем діяльності автоматизованих систем, коли росте потік інформації, це вимагає нестандартно мислячого і здатного швидко реагувати на зміни персоналу.

За словами автора, «демаркаційна лінія» між керівництвом і підлеглими поступово руйнується. Формується суспільство рівних один одному технічних працівників, що збираються на певний час разом для вирішення короткострокових задач. У прийдешньому постіндустріальному суспільстві зміниться також характер влади, яку наповнюють три головних джерела: сила, багатство, знання. Концепція Е.Тоффлера підтверджує політологічну аксіому про те, що влада, зосереджена на вершині ієрархічної піраміди, ефективна протягом деякого часу, а потім сама себе пожирає, провокуючи розпад і хаос. Більш стійкі системи складаються при роззосередженні влади, де в силу вступає нова підстава влади у вигляді знань, що не дасть від децентралізації перейти до безлічі владних центрів, що копіюють колишню структуру [13, с.352].

Важливу роль у втечі від загрози контрольованого суспільства повинні відіграти, на думку Й.Масуди, побудова «нового громадянського суспільства», створення сприятливих соціально-економічних та політико-правових умов для самореалізації особи, розширення її прав і свобод. «Інформаційне суспільство відкриє нове поняття свободи і рівності, що втілюватиме свободу прийняття рішень і рівність можливостей [11, с.43]. «У політичній системі майбутнього інформаційного суспільства демократія, що ґрунтується на участі громадян, буде

загальноприйнятим способом здійснення політики на відміну від непрямой демократії парламентського типу”. Технологічна база демократії участі складатиметься з: інформаційної мережі, яка стане можливою завдяки розвитку комп’ютерно-комунікаційної технології; процесу копіювання політичних моделей; зворотного зв’язку для врахування індивідуальних думок ” [11, с.45]. Технократична ідеологія за останні десятиріччя отримала розповсюдження майже у всіх країнах індустріального та постіндустріального світу. На сьогодні для різносистемно побудованих країн характерним є явище кратологічного взаємонапластування всіх мислимих різновидів влади на загальногуманістичній площині, - задля реалізації основного принципу соціального управління взагалі та державного управління зокрема: раціоналістичне вдосконалення не заради самого виробництва, а заради облагороднення людського буття на землі. Саме тому більш детального аналізу потребують основні цінності технокультури, проблеми раціонального соціального управління взагалі та державного управління зокрема, а також особливості функціонування технократичних політичних еліт.

Література:

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования./ Д. Белл.- М.: Академия, 1999.- 956 с.
2. Бестужев-Лада И. В. Альтернативная цивилизация./ И. В. Бестужев-Лада– М.: Гуманист, изд. центр ВЛАДОС, 1998. – 352 с.
3. Бех В. П., Малик І. В. Технократизм у дискурсі проблем вищої школи: Монографія / [За ред. В. П. Бека]. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 263 с.
4. Гвишиани Д.М. Кризис буржуазных концепций научно-технической революции. / Д.М. Гвишиани и др. // Техника, общество, человек. – М: 1981. – С. 24-43.
5. Графский В.Г. Государство и технократия. / В.Г. Графский. – Москва, 1981. – 289 с.
6. Гэлбрейт Дж. Новое индустриальное общество / Дж. Гэлбрейт. – М.: ООО. «Изд-во АСТ».- 2004. – 608 с.
7. Деменчонок Э.В. Современная технократическая идеология в США./ Э.В. Деменчонок. – Москва, 1984. – 240 с.
8. Динес В., Николаев А. Власть и знание: эволюция технократических концепций / В. Динес, А. Николаев // Власть. – 1998. - № 10-11. - С. 106-112
9. Життя етносу: Соціокультурні нариси / [За ред.Б.В.Попова: Навчальний посібник.]. — К.: Либідь, 1997. —238 с.
10. Маркузе Г. Одномерный человек./ Г. Маркузе. – М.,1994. – 368 с.
11. Масуда Й. Комп’ютопія/ [Перекл. з англ. В.Ляха] // Філософська і соціологічна думка. – 1993.– №6. – С.36-50.
12. Нарский И.С. Западноевропейская философия XVII века : Учеб. пособие / И.С. Нарский . – М. : Высш. шк., 1974 . – 379 с.
12. Попов В.Г. Инженер и время. / В.Г. Попов. – Донецк: ДГАСА, 2001. – 62 с.
13. Современная западная социология: Словарь. / [сост. Ю.Н. Давыдов, М.С. Ковалева, А.Ф. Филиппов].– М.: Политиздат, 1990. – 432 с.
14. Социальная философия Франкфуртской школы (Критические очерки). – М.: Мысль; Прага: Свобода, 1978. – 357 с.
15. Суркова Л.В. Технократизм: социокультурный феномен. / Л.В. Суркова. –М.: МГУ, 1992. 157 с.
16. Burnham J. The Managerial revolution. What is happening in the world. / J. Burnham. – New York: Day, 1941. – 285 p.
17. Drabek Th. E., Haas J.E. Understanding complex organisations./ Th.E. Drabek, J.E. Haas. – Dubuque (Iowa): Brown, 1974. – 115 p.
18. Veblen T. The engineers and the price system / T. Veblen . - N.Y.: The Viking press,1948. – 632 p.